

Kunst, eksistens – tågesnak? Hvad siger de egentlig? Få Lars Brinks personlige analyse af (dele af) anmelder- og filosofsproget. Det gør du *side 9*.

In tiefer Trauer: Døden i avisen. Gå på opdagelse i tyske dødsannoncer med Lene Petersen og Ken Farø, som sammenligner dem med deres danske modstykker. *Side 12*.

Alle knep gælder. I serien *Med sproget på arbejde* er turen kommet til korrekturlæseren. AnneMarie Køllgaard indvier os i både arbejdsredskaber og yndlingsfejl og inviterer læserne til at læse korrektur på korrekturlæserens tekst. Det gør hun fra *side 20*.

Datten og ditten. Nej, den går ikke, vel? Vas-sevisse, tangeltengel, kramskrim og larumlirum duer heller ikke. Men hvorfor ikke? Få svaret, og se, hvad det har at gøre med *dippedutter* og *duppeditter*, på *side 25*.

Svar på små spørgsmål. Find ud af, om du svarede rigtigt på forrige nummers diminutiv-quiz – og måske har vundet en bog – eller to! Tjek på *side 30*.

Dippedutten i ømålet. Prøv kræfter med en ny quiz på *bagsiden*.

Sprogligheder 2

Uklar skøn-metaforik 9

Dødens sprog.
Om danske og
tyske dødsannoncer 12

Svar på bagsidens
dialektale
dippedutquiz 20

Korrektur 21

Dippedutter og
duppeditter 25

Svar på diminutiv-
quizzen fra 33:3 29

Dialektal dippedutquiz 32

Et og kan forbinde alt, et *ikke* kan adskille alt og gøre alt fraværende nærværende" – i *sproget* (Ole Thyssen 2004, i bogen *Genkendelsens under*).

Sprogligheder

Denne brevkasse handler om sprogligheder. Det er spørgsmål og problemer om sprog, men det er også fine detaljer i sproget som man bliver opmærksom på, og som man vil gøre andre bekendt med. Går I rundt og tænker på sprogligheder, så send et brev om dem til redaktionen. De vil svare på brevet hvis de kan. Ellers kender de nok nogen de kan sætte til det. Send brevet til:

Carsten Elbro
Institut for Nordiske Studier
og Sprogvidenskab,
Københavns Universitet,
Njalsgade 120,
2300 København S
E-mail: ce@hum.ku.dk

? Det hvide guld

Jeg hørte forleden udtrykket *det hvide guld* brugt om gamle mennesker. Er det ikke forkert? Jeg har altid forbundet det med sukker. Og hvordan kan det i det hele taget være, at talemåden *det sorte guld* kan blive til noget helt andet end det, den var oprindeligt?

Venlige hilsner
Bettina Ginderskov
Vallensbæk

! *Det sorte guld* som synonym til bl.a. olie er et såkaldt epitete, som "smykende" omskrivninger m.m. kaldes af retorikken. Andre velkendte epiteter er *Smilets by* (= Århus), *Den talende*

kavalergang (= Lene Espersen) og *Stærekassen* (= Det Kgl. Teaters Nye scene).

Betegnelsen *det sorte guld* er velkendt i mange andre sprog end dansk, og den indgår bl.a. i titlen på et Tintin-album.

I de senere år er der dukket en del afledte varianter af udtrykket op. Jeg er bl.a. stødt på følgende, mindre udbredte varianter med tilhørende betydning:

det røde guld (1. jordbær; 2. en genmodificeret plante til minerydning)

det blå guld (1. drikkevand; 2. konfirmander)

det grønne guld (1. kapers; 2. helt unge medarbejdere)

Konfirmand-betydningen kræver en omvej omkring begrebet *blå mandag* for at blive motiveret: konfirmanderne bliver her set som en ressource fra de handlendes synsvinkel: som velsete forbrugere.

I virkeligheden er der tale om, at der med udgangspunkt i *det sorte*

guld er opstået en produktiv skabelon *det [FARVEADJEKTIV] guld*, bestående af i dette tilfælde to faste ord og et rent indholdsdefineret element. Betydningen er altid den samme:

'noget, som har en bestemt farve, og som via guldmetaforen tillægges stor værdi'. Ud fra denne konstruktion kan der dannes i princippet lige så mange varianter af udtrykket, som der eksisterer farvebetegnelser, om end de bliver mindre sandsynlige, jo mere farverne fjerner sig fra basisfarverne, dvs. ikke-sammensatte og -afledte farver.

I den mere konventionelle ende har vi så *det grå guld* om seniorer set som ressource på arbejdsmarkedet, hvortil *det grønne guld* danner en lidt provokerende modsætning. *Det hvide guld*, som tidligere ganske rigtigt blev associeret med sukker, har nu tilsyneladende også fået betydningen 'de noget ældre set som ressource'.

Der er ikke noget, der er decideret forkert, når det gælder ords og udtryks betydning, hvis bare den er motiveret. *Det sorte guld* bruges bl.a. også om kul og kaffe. Men der findes afvigelser fra det gængse; på den måde opstår nye betydninger. Også formen kan manipuleres. Det, der synes fast, udfordrer til manipulation og forandring hos de kreative sprogbrugere.

KF

? Færøerne eller Farø

Min personlige favorit i årets X-factor, Anna, skulle angiveligt have skiftet efternavn til Faroe. Tillykke med det. Det giver mig imidlertid anledning til at spørge, hvorfor Færøerne

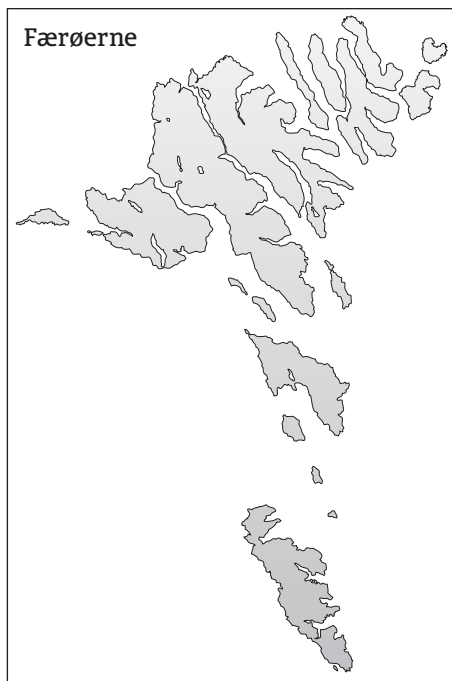
på engelsk hedder Faroe Islands og ikke The Faeroes eller Faer Islands? En udenforstående kunne fejlagtigt tro, at The Faroe Bridges lå på Færøerne.

Venlig hilsen og tak
Jens Soenderup
Ringsbjergvej 21
4682 Tureby

! Den lille ø Farø mellem Sjælland og Falster og de 18 nordatlantiske øer har ikke, som man kunne tro, samme etymologi. For Farøs vedkommende er det roden *far-* som i *fare af sted*, *farvand*, *farbar* og *farvel*, der ligger til grund, altså betydningen 'rejse, bevæge sig'. *Farøs* navn skyldes, at den ligger på et lavvandet sted, hvad der historisk har gjort den til det naturlige overfartsted mellem de to større

Farø. Den blot 93 ha store ø er forbundet med Bogø via en dæmning, og er samtidig midtpunktet i de to Farøbroer. En færøsk drøm?

øer. Tilsvarende kommer navnet *Farum* af *far* og *rum* ('plads til bebyggelse') af placeringen ved overgangsstedet mellem Furesø og Farum Sø.

Færøerne derimod er nok motiveret af det lokale *fårehold*, så *fær-* er en omdannelse af *får*.

Det lette svar på læserspørgsmålet er, at det ikke er det engelske sprogs opgave at sørge for, at danske lokaliteter kan skelnes fra hinanden; det må vi selv klare. I øvrigt adskiller også den danske form af navnet sig fra den færøske: den hjemlige form er *Føroyar*.

Det er gængs praksis – også i engelsk – at fremmed navnestof tilpasses det hjemlige sprog, bl.a. ved hjælp af ændringer i skriftbilledet. Det er altså helt forventeligt, at engelsktalende ser stort på en betydningsad-

skillende udtale- og skriftforskel i dansk, som så fører til et sammenfald mellem to lokaliteter.

I øvrigt er formen *Faeroes* med *e* efter *a* faktisk ikke så sjælden igen i engelsk, og ikke kun blandt usikre stavere. Den bruges parallelt med *Faroes* som en alternativ kortform til *the Faroe Islands*.

KF

? At være eller at have

Som sproglig student årgang 1958 har jeg lært megen dansk grammatik og undrer mig som så mange andre over den sproglige udvikling, man hører i radio og tv og som i vores ører ofte lyder helt "forkert" både i grammatik og tone. Blandt andet har jeg bemærket, at man næsten aldrig mere bruger *er* i de sammensatte tider, fx *er kommet*, *er gået*, *er blevet*, men at *har udelukkende* bruges, fx *hun har kommet tilbage*, *prisen har steget*, *det har blevet til*, *det har faldet mig for brystet*, etc. Det lyder helt forkert i mine ører, men er formentlig korrekt nudansk? Jeg vil være glad for at høre lidt om dette.

Venlig hilsen

Dorrit Jarner

Vanløse

! På dansk kan både *være* og *have* anvendes som hjælpeverbum i forbindelse med præteritum participium (kort tillægsform). Som grundregel anvender vi *have* i forbindelse med transitive participier (*jeg har spist en ostemad*), mens vi i forbindelse med intransitive participier anvender *have*, når vi vil beskrive en tilstand

(*jeg har gået hele dagen*), og være, når vi vil beskrive en overgang (*jeg er den, der er skredet*). Den regel holder stadig langt hen ad vejen, men det er rigtigt, at der undertiden optræder et *have*, hvor man i overensstemmelse med reglen kunne forvente et *være*.

Det kan der være flere årsager til. Én mulig årsag er indflydelse fra engelsk eller (mindre sandsynligt) svensk, hvor modparterne til *have* er enerådende som perfektums-hjælpeverber. En anden mulig årsag er indflydelse fra danske dialekter. Det er velkendt, at *have* har en videre distribution i ømålene (særlig bornholmsk) end i rigsmålet, og man kunne forestille sig, at de tidligere tavse ømålstalere nu kommer så hyppigt til orde uden for deres øsamfund, at de påvirker rigsmålet (samtidig med at de oprindelige ømål er under afvikling). Endelig skal det nævnes, at *have* i modsætning til *være* har en såkaldt "evidential" anvendelse, hvor det angiver, at et udsagn er en følgeslutning, en konklusion på et ræsonnement. Et eksempel på denne anvendelse findes i følgende tekststump (fra undervisningsportalen *VirtuelGalathea3*), hvor *har gået* anvendes nærsynonymt med *må være gået* et par linjer tidligere.

Skelettet er ikke helt. Mystiske omstændigheder må være gået forud for begravelsen. Det ser ud til, at en underarm og underben i venstre side mangler, og på højre ben er knæet hugget væk. Det kan betyde, at særlige dødsritualer, som vi kun kan gætte os til, har

gået forud for begravelsen. Rituel kanibalisme eller forfædre-magi kan være en af forklaringerne.

Det er muligt, at de utidige anvendelser af *have* er ved at brede sig. Det kan tilmed tænkes, at *have* med tiden helt vil fortrænge *være*, ligesom det er sket i svensk. Hvis det er tilfældet, vil udviklingen imidlertid være vendt på en tallerken. For siden 1700 er det i dansk *være* der er gået frem på *haves* bekostning.

KB

? Punktum ved ordenstal

Ved læsning af ældre tekster, herunder f.eks. kirkebøger og folketællinger, har det slået mig, at der til langt op i det 20. århundrede ikke synes at være punktum efter ordinaltal.

Der skrives således f.eks. "20 December", "1 Januar" osv. – undertiden alternerende med skrivemåder som "2ode December", "2onde December" og "1ste Januar" – men altså uden punktum.

Jeg har forgæves søgt efter oplysninger om, hvornår, hvorfor og af hvem punktummet efter ordinaltal er indført i dansk retskrivning. Er det i dag ukorrekt at udelade punktummet og skrive f.eks. "1 Januar" og "1ste Januar"?

Kan *Mål og Mæle* hjælpe med svar på disse spørgsmål?

Det kunne også være interessant at høre lidt om tilsvarende forhold i andre europæiske lande. Tilsyneladende svarer den gamle praksis jo til engelsk, mens den nuværende praksis svarer til tysk.

I visse computerprogrammer kan punktummet i øvrigt godt være forstyrrende, da stavekontrollen fejlagtigt tror, at der skal stort begyndelsesbogstav i ordet efter punktummet!

Med venlig hilsen

Jens Erik Mogensen

! Spørgeren har gjort den iagttagelse, at der langt op i det 20. århundrede ikke anvendes punktum til betegnelse af tal som ordenstal, specielt i kirkebøger og folketællinger. Hvad folketællinger angår, har min eftersøgning i de folketællinger, der er tilgængelige på nettet (indtil 1925, se arkivalieronline.dk), kun i et vist omfang bekræftet denne iagttagelse, mens det er ganske rigtigt, at kirkebøger, der er tilgængelige på samme måde og for nogenlunde samme tidsrum, ofte mangler punktum til markering af ordenstal i datoer.

Forskellen mellem de to kilder beror naturligvis til dels på de enkelte skrives tillærte praksis, men den beror også på, at folketællingerne er skrevet på fortrykte skemaer med en meget smal kolonne til dato og år, mens kirkebøgerne, der også anvendte fortrykte skemaer, har god plads i datofeltet. Folketællingerne løser pladsproblemet ved at skrive datoen som en brøk (14/5 1861 osv.), men jeg er retfærdigvis også stødt på 31 Juli 1827, 2 Novbr 1897 og 1 Aug 1879 i en folketælling fra Sorø fra 1906. I kirkebøger ser man, som spørgeren anfører, ofte typen 25 Februar, 1 April, 18 December osv.

I min søgen efter materiale til belysning af spørgsmålet er jeg gået efter at kunne belyse brugen i hånd-

skrevne dokumenter i 20. århundrede. Så vidt jeg umiddelbart kan se, er der nemlig ingen slinger i valsen i trykte tekster. Her bruges altid punktum. Jeg har eftersat forskellige anke- og køkkenprotokoller fra kollegiet Studentergården i København (1923 ff.), forskellige arkivalier fra Københavns Sporveje i min besiddelse (ca. 1918-1972) og forskellige arkivalier i Afdeling for Navneforsknings embedsarkiv ved Københavns Universitet samt enkelte andre dokumenter. Følgende måder at skrive datoer på er konstateret:

Brøk-arabertal med eller uden punktum:

7/5 51, 6/7 88., 25/4.44., 8/3 1900, 7/6. 1906

Brøk-arabertal med streg:
2/11-18, 13/2-83

Brøk-arabertal + romertal:
17/III

Arabertal med punktum:
14.10.28

Arabertal med streg:
23-6-49

Arabertal med apostrof:
22' Juni 1921

Arabertal blandet med bogstavskrevne endelser + udskrevet månedsnavn:
5te November 1903, 3die Marts 1923

Arabertal + udskrevet månedsnavn:
12 Juni 1934, 29 Januar 1944

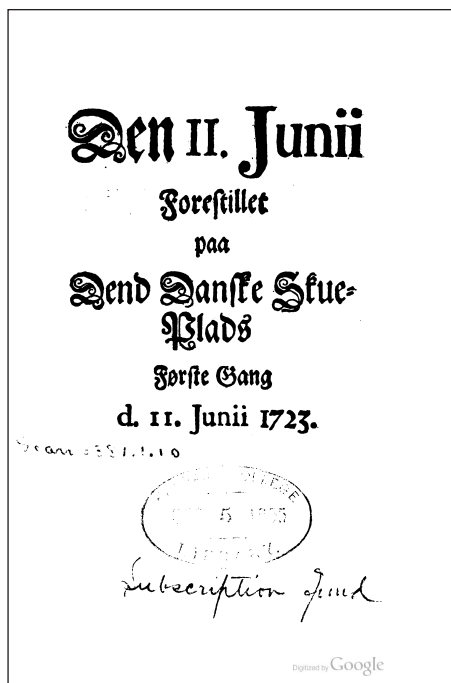
Arabertal med punktum + udskrevet månedsnavn:

13. December 1905, 1. Juli 1929.

Der skal nok være forskellige yderligere kombinationer i brug.

Det er mit klare indtryk, at gennem det meste af 1900-tallet er den mest udbredte måde at skrive en dato på brøk-arabertallet uden punktum, altså f.eks. 7/11 43. Denne måde at skrive datoer på kendes i al fald siden begyndelsen af 1800-tallet. Udtalen i vore dage kan i skrift gengives som "den syvende i ellefte treogfyrre", og den har vel været tilsvarende i alle de mindst 200 år, skrivemåden kendes fra. Men da denne notationsmåde også i dag kan udløse udtalen "den syvende november treogfyrre", må denne mulighed på den anden side antages i stigende grad at have været benyttet, jo længere bagud man kommer i tid.

Der er nemlig ingen tvivl om, at den anden nutidige hovedudtryksmåde, "den syvende november treogfyrre", i begyndelsen af 1800-tallet allerede havde et par hundrede år på bagen. Et egenhændigt brev fra Lisbeth Bryske slutter således med dateringen "odense den 4 october 1623" (Danske Adelsbreve fra Tiden indtil 1660 nr. 26, udg. Erik Kromann, Kbh. 1953). I 1724 skrev Holberg komedien "Den 11. Junii", der i 1731 blev genudgivet med titlen "Den Ellefte Junii". Holberg veksler i øvrigt tilsyneladende temmelig planløst mellem brug og fravær af forkortelsespunktum efter tal i datoangivelser samt muligheden tal + bogstavendelse, herunder også romertal + bogsta-

vendelse (Vte = femte), se nærmere under de enkelte talord i Holberg-ordbogen.

Men det er jo forholdene i 1900-tallet, spørgeren er interesseret i. Jeg har forhørt mig hos forskellige undervisere, der har arbejdet i folkeskolen fra 1960'erne til nu. De har alle uden vaklen doceret, at ordenstal skrevet med tal skal efterfølges af et punktum, både når det drejer sig om datoer, og når det gælder i øvrigt (*han scorede sit 25. mål i går*). Det ser ud til, at praksis er blevet skærpet i løbet af første halvdel af 1900-tallet, og man tager nok ikke meget fejl, hvis man gætter på, at det skyldes indflydelse fra trykte tekster. Hvordan praksis har udviklet sig dér, er mig bekendt ikke beskrevet, lige så lidt som jeg har fundet noget om

normering på dette område før Retsskrivningsordbog, udgivet af Dansk Sprognævn fra 1955. Her indordnes brugen af punktum i ordenstal under forkortelsesreglerne, og der genfindes de også i Retsskrivningsordbogen af 1986, begge steder med den indskrænkning, at der ikke sættes punktum efter romertal.

Denne tale er klar, og det må fastslås, at det i dag er ukorrekt at udelade punktum efter arabertal brugt som ordenstal. Det er derimod uklart, hvordan man skal bedømme arabertal+bogstaver-kombinationen på en korrekthedsskala. Man kan

lade sig vejlede af forordet til Retsskrivningsordbogen fra 1955, der har erstattet de tidligere retsskrivningsordbøgers massive brug af arabertal+bogstaver med arabertal forsynet med forkortelsespunktum. "27nde Februar 1892" bliver til "27. febr. 1892", "31te Marts 1920" bliver til "31. marts 1920" osv. Man kan ikke heraf slutte, at det i vore dage er ukorrekt at skrive 31te marts 1920, men virkeligheden har formentlig lagt problemet bag sig. Denne måde at skrive på ser ikke ud til at være aktiv længere.

Bent Jørgensen

Uklar skøn-metaforik

Af Lars Brink

For nogen tid siden svang en morgen-avis sig op til at skrive følgende om billedhuggeren Robert Jacobsen:

Dette var hans store og blivende bidrag til dansk billedhuggerhistorie: at kunne favne og indfatte tomrummet med musikalsk prægnans (Jyllandsposten 24.11.08 som citat fra Politiken kort tid før).

"Robin Hood" (1960) af Robert Jacobsen

Jeg samler på den slags. Og jeg kaster gerne et par perler fra min samling i grams:

Ejler Bille...gør en fornem entré: otte koloristisk virile malerier. ...og med prægtige højdepunkter i det ubesværet

åndende...»Dyreverden«, det stofligt vibrerende »Figurer i landskab« og det fyndigt holdningsfulde »Maskeagtige figurer« (Egil Nikolajsen i Berl.Tid. 26.02.83).

Det er tegningens hvide søgende linier, som bærer billedet. ...Deres funktion er at skabe spænding mellem det beskrevne og det ubeskrevne rum. Men de er samtidig vævningens nervestrenge, som aktiviserer fladen og snart rykker den en anelse nærmere, snart forsvinder en anelse bagud i rummet" (Gunnar Jespersen i Berl.Tid. 03.08.71).

Karajan søger et bestemt, helt personligt klangideal, hvis fornemste karakteristika er smidighed forbundet med vægt, skønhed forbundet med styrke, og lys forbundet med nuancerigdom. (Jens Brincker i Weekendavisen 09.05.75).

Samlingen afspejler især min svaghed for kunstanmeldelser. Men der mangler ikke litteratur. En litterær filosof skrev således om valg-øjeblikket:

...da skiller Himlen sig ligesom ad, og Jeget vælger sig selv, eller rettere, det modtager sig selv (Søren Kierkegaard).

Spøg til side. Hvad er der galt? Det mindste onde er selvprofileringen.

Skønt vi alle stræber mod at være glade, er selvglæde frastødende. Alle fem eksempler rummer ved deres skruede formulering en vis selvtilfredshed.

To slags tomhed

Værre er kontrasten mellem de flotte ord og deres uhyre vaghed. Hvad betyder *at favne og indfatte tomrummet*? Ikke meget. Og hvad betyder *musikalsk prægnans andet*, end at autor synes, at Robert Jacobsens kunst er *god*? "At favne og indfatte tomrummet" betegner reelt en helt privat følelse – eller gør det? Jeg, tror, at forfatteren *fingerer* denne følelse, mens han sidder ved tastaturet. Jeg tror ikke, at noget menneske spontant føler Jacobsens jernskulpturer som noget, der favner og indfatter tomrummet. For det første er der intet tomrum der, hvor skulpturerne er, men okay, forfatteren kan have forvekslet tomrummet med "den tomme luft", men *favner og indfatter* – kun Gud (end ikke Supermand) kan favne tomrummet i betydningen 'verdensrummet', og hvis der blot sigtes til 'luften mellem de udstrakte »arme«, så er omfavnelsen pointeløs, for så »omfavner« vi alle ethvert lille luftrum mellem vores udstrakte arme. Jeg tror m.a.o., at forfatteren er en charlatan, der gør sine følelser mere interessante, end de er.

Pseudoobjektivitet

Grænsende til det moralsk anstødelige er det, at afsenderne fremsætter deres udsagn som objektive. De ved jo godt, at meningene er delte, men de undgår alt subjektivt. Udtryk som

jeg synes, det forekommer mig, efter min mening bruges ikke. Alle forfatterne beskriver deres opfattelse, som om de afrapporterede indbyggertallet i Asiens storbyer. – Enten gør de det for at skjule, at det drejer sig om private vurderinger, eller også tror de inderst inde, at deres vurdering er den objektivt rigtige. Vi har nok alle en rem af den hud: Hvis nogen siger, at Pariseroperaen er kransekagekunst, bliver jeg provokeret og vil helst anse vedkommende for åndelig undermåler, farveblind eller frankofob, men min fornuft siger mig, at det er persillesovsen om igen: Nogle kan lide den, andre kan ikke lide den – og der er eksperter i begge grupper.

Med salg for øje

Værst er demagogien. Ved at opdygne alle disse metaforer med positivt ladede ord overtaler afsenderen sin læser til at dele hans smag. Læseren får både en sværm af plusord – det er altid suggererende – og en metafor, som i kraft af plusordene gøres tiltalende: *virile malerier*, *favnen af tomrummet*, *hvide søgende linjer*, at modtage sig selv, *jamen*, det lyder da virkelig godt og smukt. Læseren glemmer let, at det hele kun udtrykker afsenders følelser.

Det sidste eksempel adskiller sig fra de andre ved at være sprogstridigt. De andre rummer regelrette metaforer: underforståede sammenligninger. Et maleri er *virilt*, dvs. virker på afsenderen **ligesom** en maskulin mand. Karajans klang har **ligesom** en smidighed. Men Kierkegaards tekst kan ikke reddes sådan, og efter min bedømmelse heller

ikke ved nogen anden underforstået sprogregel: Det er og bliver nonsens at modtage sig selv. Hvad får ham til det? Tricket er, at han ved at bryde en elementær sprogregel (man kan ikke modtage noget, man allerede er) – vel at mærke i en *flot* formulering – får læseren til at tro, at han, K., sidder inde med en sprogregel, der gør ytringen dyb og sprogrigtig. Læseren vil da *beundre* K. og villigt følge ham. (Hvis han ellers fatter, hvad det tilsigtede indhold overhovedet er).

Den gode og den farlige metafor

Metaforer og andre billeder er ikke altid af det onde. Digterne har fra arilds tid brugt metaforer (de underforståede sammenligninger: *Min elskede er en slange!* osv.). Fx om forelskelse:

"Man bebrejder mig min dragning mod en purung pige. Man bebrejder ikke folk, at de får mæslinger!" (Lis Byrdal).

Sådanne sammenligninger kan fremkalde læserens egne "sygelige" forelskelser meget tydeligt. En anden digter skrev:

"Hun ligner en gammel sort Handske, der er glemt i en Sporvogn (Kjeld Abell), hvad der får mig til at se denne frøken Hedvig lyslevende.

Men når metaforen skal overtale, er den farlig. Personligt finder jeg, at Jacobsens kunst er skrot, der peger åndløst ud i den blå luft. Det skal ingen metafor få mig fra.

Lars Brink (f. 1945)

Professor i dansk sprog og litteratur

Dødens sprog. Om danske og tyske dødsannoncer

Af Lene Petersen og Ken Farø

I 2009 startede et projekt, der går ud på at undersøge forskelle og ligheder i den måde, som tysk- og dansktalende udtrykker sig på, når de skal vælge teksten til en dødsannonce for et familiemedlem eller en ven. I første omgang blev ca. 1.000 dødsannoncer fra store, landsdækkende aviser fra både Danmark og Tyskland indsamlet: *Berlingske Tidende*, *Politiken* og *Jyllands Posten*, den østtyske *Neues Deutschland* og de sydtyske *Frankfurter Allgemeine Zeitung* og *Süddeutsche Zeitung*. Teksterne skal indgå i en stor dansk-tysk tekst-database, som vil muliggøre sammenlignende undersøgelser af de to sprog og deres tekstgenrer. Den aktuelle undersøgelse er sprogekulturel, dvs. at den ikke nøjes med at se på dødsannoncerne som isolerede sproglige udtryk men forsøger at sætte dem ind i en bredere kontekst af fx socialt tilhørsforhold, religion, geografi, og politik. Den bygger i stor udstrækning på et speciale, som vi er hhv. forfatter til og vejleder på. Her skal nogle foreløbige resultater af undersøgelsen formidles ved at opløse disse "mikrotekster" i udvalgte bestanddele.

Nogle fællestræk

Til en begyndelse kan vi se på de træk, som dødsannoncerne har til fælles. Når man vil indrykke en dødsannonce i en avis, kan man gå flere

veje: man kan henvende sig direkte til avisens annonceredaktion, man kan indtaste annoncen via en formular på avisens internetside, eller man kan lade bedemanden være formidler. I alle tilfælde har man en række standardiserede formuleringer og eksempler til sin rådighed, som både kan styre og hjælpe på vej. Formuleringerne har en historisk baggrund. Helt tilbage i 1700-tallet ses de første dødsannoncer i både danske og tyske aviser, og disse annoncer har via mellemregninger præget af den aktuelle tidsånd udviklet sig til de annoncer, vi kender i dag.

Dødsannoncerne finder man som hovedregel bagest i en bestemt sektion af avisen, hvor de står samlet under en rubrik med en overskrift som fx *Dødsfald* eller *Traueranzeigen* ("Sorgannoncer"). De er omgivet af en forholdsvis tynd, sort rand, af dødes navn er fremhævet med fede typer, og for det meste er teksten inddelt i nogle karakteristiske layoutblokke, der opdeler annoncen. Der kan være en indledning, og så kommer selve meddelelsen om, at *NN er død*. Derefter føler de efterladte måske trang til at tilføje nogle særlige ord, og til sidst underskriver de annoncen. Nederst vil man tit kunne finde oplysninger om fx begravelsen og om, hvad man skal foretage sig, hvis man vil give blomster. Ser man

nøjere på de enkelte avisers sider med dødsannoncer, vil man se, at den enkelte avis har *sin* karakteristiske sorte rand, sats, symboltegning og -placering.

Vor kære mor, svigermor, farmor, mormor og oldemor
DAGNY NIELSEN
 * 2. april 1920
 er stille sovnet ind den 11. oktober 2010
Tak for alt
 På familiens vegne
Anne-Marie og Jens
 Begravelsen finder sted fra Øster Sventrup Kirke
 torsdag den 14. oktober kl. 11.00

Typisk dansk dødsannonce.

Nach einem erfüllten Leben voller Liebe
 ist meine geliebte Mami, Schwiegermutter und unsere Oma
 zuhause friedlich eingeschlafen.

Wir werden sie immer als besonders liebevolle, selbstlose und
 starke Persönlichkeit in unseren Herzen behalten.

Rosemarie Wille
 geb. Wensing
 * 13. September 1925 † 16. August 2010

In tiefer Trauer
 Catharina Noritz, geb. Wille und
 Dr. Jens Noritz mit
 Nicola-Marie und Oliver
 und Familie

Die Beisetzung hat im engsten Kreise stattgefunden.

En dødsannonce fra Hamburger Abendblatt. Bemærk tekstrigdommen, doktortitlen, efternavnene og afskedsformlen In tiefer Trauer ("I dyb sorg").

Typografi, form og størrelse

Typografisk adskiller danske og tyske dødsannoncer sig fra hinanden. Danske dødsannoncer er små og for det meste rektangulære, teksten er centreret og annoncerne virker standardiserede, mens de sydtyske dødsannoncer er typografisk langt mere varierede. Variationen opstår ved, at der tit anvendes flere forskel-

lige skrifttyper og at de enkelte layoutblokke er placeret helt individuelt. Størrelsen og formen varierer også meget: nogle annoncer er så store, at de svarer til en A-4 side.

*Dein Herz hat aufgehört zu schlagen,
 Du wolltest gern noch bei uns sein,
 schwer ist es, diesen Schmerz zu tragen,
 denn ohne Dich wird vieles anders sein.*

Plötzlich und unfassbar nehmen wir Abschied von meinem
 lieben Ehemann, unserem lieben Vati, Schwiegervater und
 Opi, Herrn

FRANK KRATZSCH
 geb. 21. Dezember 1945
 gest. 12. September 2010

In Liebe und Dankbarkeit:
Deine Christine
Deine Tochter Kathrin mit Volker
Deine Tochter Anett mit Pedro
Deine Enkel Christian und Daniela
 im Namen aller Angehörigen

Die Trauerfeier findet am Freitag, dem 17. September 2010,
 um 15.00 Uhr im Bestattungshaus Zörner, Grüntaler Weg 3
 in Altenburg statt.

En dødsannonce fra den østtyske Leipziger Volkszeitung. Bemærk tekstrigdommen, herunder citatet, afskedsformlen In Liebe und Dankbarkeit, og fraværet af kors.

Ordrigdom og -knaphed

Et hurtigt blik ned over siderne med dødsannoncer fortæller, at de tyske ofte indeholder langt mere tekst end de danske. For at forklare denne forskel er man nødt til at se på, hvilken information der umiddelbart er den væsentligste i en dødsannonce. Det er *afdødes navn, fødsels- og dødsdato*. De pårørende kan så vælge at tilføje informationer af forskellig slags: det kan være afdødes stilling eller titel, for kvinders vedkommende snarere et fødenavn, hvad der var årsagen til dødsfaldet, hvor det fandt sted m.m. Man kan også finde det meningsfuldt at beskrive afdødes livsforløb og for-

tjenester, eller man kan føle trang til at beskrive sine følelser for afdøde.

Information – men om hvad?

Dødsannoncer er *informative tekster*: deres vigtigste funktion er at informere om, at et medmenneske er afgået ved døden. I mange dødsannoncer er afdøde i centrum både i bogstavelig og overført forstand. Det er tilfældet, når kun navnet, fødsels- og dødsdatoen og de pårørendes underskrifter udgør annoncen. I danske aviser er ca. ¼ af annoncerne formuleret sådan, i tyske aviser er det dobbelt så mange.

Ofte er det dog sådan, at afdødes navn er indlejret i en tekst, der fremhæver de pårørende selv. Ser man nu på denne type dødsannoncer i danske aviser, skriver godt og vel ¾ af de pårørende, at *Vores (eller min) kære NN er død*. En tilsvarende udtryksmåde, *Unser lieber V/N ist gestorben*, ser man kun i de færreste tyske dødsannoncer. Her foretrækker man at skrive *Wir trauern um unseren V/N* ("Vi sørger over vores ...") eller *Wir nehmen Abschied von unserem V/N* ("Vi tager afsked med vores ..."). Den tilnærmelsesvis tilsvarende danske udtryksmåde: *Vi har mistet vores kære NN* er kun repræsenteret med et par procent, i *Politiken*.

Forskellen er herudover et udtryk for en udvikling i måden at skrive dødsannoncen på, for tidligere var formen *Unser lieber ...* den almindeligste i tyske dødsannoncer, hvor det altså i dag er formen *Wir ...*, der er gængs. Denne type annonce kunne man kalde en *sorgannonce* (jf. den direkte oversættelse af det tyske

ord for 'dødsannonce'), snarere end en dødsannonce, fordi de pårørende skriftligt fremhæver sig selv og deres sorg.

Noget virkelig nyskabende inden for dødsannoncer er det, man kalder *brevformen*. Her er det ikke mere afdøde, der er sprogligt centrum i dødsannoncen men den eller de pårørende, som indrykker den. Denne type annoncer starter med at skrive *Kære NN/Lieber V/N*, og derefter kommer der en tekst, der fortæller afdøde, fx hvor meget man savner dem, hvor højt elskede de er, og hvor stort et tab, det er, at de ikke længere findes. Annoncen underskrives på samme måde som et personligt brev: *Deine Frau Hilde*. Selvom man i de tysksprogede lande har set en del af disse dødsannoncer i de seneste år, varer det trods alt nok et stykke tid, før de slår igennem for alvor og bliver almindelige. I undersøgelsen var der kun et eneste eksemplar, og det var i *Berlingske Tidende*.

Formler og dødsbetegnelser

Mange danske og tyske pårørende vælger helt at undlade at omtale døden i dødsannoncen, men lige så mange vælger at omtale den i en eller anden form. I nogle tilfælde er det eneste udtryk for døden i danske dødsannoncer det †, der symbolsk er placeret foran dødsdatoen, og ordet *død* bruges kun sjældent. De pårørende foretrækker eufemistiske omskrivninger som fx at *NN er sov* (*stille/fredeligt/fredfyldt ind*), *har fået fred/fundet hvile/tabt kampen/lukket sine øjne* eller *er gået bort*. Enkelte danske pårørende vælger at lade

afdøde tage på sin sidste rejse mens ganske få gør eufemismen mere personlig ved at sige, at *NN nynner nu i himlen*.

Heller ikke tyske pårørende bryder sig om at bruge ordet *død*, og det er kun få der skriver at *Unser lieber*

Bruder, Sohn und bester Freund [...] ist mit 41 Jahren plötzlich und völlig unerwartet gestorben. En forskel er, at det tyske sprog i modsætning til dansk råder over flere forskellige udtryk for *døden/dø*, og tyske pårørende kan mildne et ellers "hårdt" budskab via

Symboler	†	†
Forkortelser	d.	gest.
Eksplicitte udtryk for døden	død	ableben/sterben/versterben/verscheiden/verabschieden/Tod
Sekulære eufemismer	sove ind	entschlafen/einschlafen
	finde fred	den Frieden finden
	finde hvile	
	blive taget (fra os)	(von uns) nehmen
	gå bort	(von uns) gehen
	lukke sine øjne	
	forlade os	(hat uns) verlassen
	(blive) revet bort	
	miste	verlieren
Religiøst prægede eufemismer	tage på sin sidste rejse	sich auf die letzte Reise begeben/ auf die letzte Reise gehen
	leve i det evige lys	
	forlade (denne verden)	
		heimgehen/heimfinden
		zu sich rufen/zu sich nehmen
		abberufen
		aus der Zeit in die Ewigkeit nehmen
		von den Leiden des Alters erlöst/erlöst werden
	gå ind til det evige Østen	
	nynne i himlen	
	(ikke) være (mere)	
	opgive	
	tabe kampen (mod kræften)	

Eksempler på udtryk for døden i danske og tyske dødsannoncer

	BERL	POL	JP	ND	FAZ	SZ
DA med verbale udtryk for døden ialt	62 %	57 %	78 %	42 %	22 %	25 %
Eksplícitte udtryk for døden	8 %	12 %	16 %	30 %	8 %	5 %
Eufemismer	54 %	45 %	62 %	12 %	13 %	20 %

Verbale udtryk for døden i tal

forstavelsen *ver-*, som det ses nedenfor. I de fleste tilfælde er det som i danske dødsannoncer eufemismerne, man tyr til: *Unsere liebe Tante, Großtante und Schwägerin ist friedlich eingeschlafen.*

Nogle eufemismer kan oversættes direkte fra det ene sprog til det andet, andre er specifikke for det enkelte sprog, men fælles er, at de pårørende foretrækker eufemismen *sove stille ind/still einschlafen* frem for nogen anden. På et par punkter er der dog en væsentlig forskel: den katolske prægning i det sydtyske giver en række religiøse eufemismer for døden, som man ikke ser i nordtyske og danske aviser, og i *Neues Deutschland* foretrækker de pårørende at bruge de usminkede udtryk for døden frem for eufemismer.

Gjort op i tal viser det sig, at langt de fleste danske og tyske pårørende vælger at bruge eufemismer i stedet for ordet *død*, men også på dette punkt skiller *Neues Deutschland* sig ud: her bruges de usminkede ord for døden i langt højere grad end eufemismer. Interessant er det også, at et konservativt forhold til eufemismer ses både i danske og tyske dødsannoncer: i de tilfælde, hvor man har brugt eufemismer, er hovedreglen, at *NN er sovet stille ind og V/N ist still eingeschlafen.*

I 2003 skrev Geir Wiggen om norske dødsannoncer i *Mål og Mæle*, og sammenligner man hans resultater med denne undersøgelses, bliver det klart, at trangen til at fravælge ordene *dø(d)* og *død* i dødsannoncer til fordel for eufemistiske omskrivninger – især som sagt af typen *sove stille ind* – er et fænomen, der kan registreres i flere europæiske lande. Udviklingen kan man se som et langsigtet resultat af reformationen på den måde, at den har marginaliseret folks religiøse bevidsthed. Med Wiggen må man også sige, at eufemismer af typen *NN er taget fra os/V/N ist von uns gegangen* peger på, at det sproglige fokus er flyttet fra afdøde til de pårørende.

Social status

Titler, ordner og erhverv fortæller noget om afdødes sociale status. I de danske aviser tilføjer ca. en fjerdedel af de pårørende disse informationer, mens tallet er en del højere i de tyske aviser. I *Neues Deutschland* og *Süd-deutsche Zeitung* drejer det sig om ca. en tredjedel, og i *Frankfurter Allgemeine Zeitung* er det over halvdelen. Det underbygger således en tendens, man ser i en anden "mikrogenre", nemlig kontaktannoncen, hvor tysktalende annoncører smider om sig med doktor- og direktørtitler, som en anden undersøgelse har vist.

Fælles for danske og tyske dødsannoncer er, at det for det meste er akademikere, folk fra forretningslivets top og kunstnere, der får deres stilling med under deres fremhævede navn, fx en *speciallæge i neurologi*, en *tidl. fondsbørsvekselerer* eller en *skuespiller*, en *Diplomingenieur*, en *Oberstleutnant a.D.* og en *Komponist*, men man kan dog også møde en *advokatsekretær* eller en *slagter og kreaturhandler*, en *Brennstoffhändler* eller en *Uhrmachermeister*.

I enkelte tilfælde møder man titler som fx *Lektor*, *cand.mag.* i danske annoncer, mens det er meget mere almindeligt at se titler som fx *Prof. Dr.Phil.* eller *Prof. Dr. sc. Dr. h.c.* i de tyske dødsannoncer. Forskellen gør sig også gældende for ordners vedkommende. Man støder kun på få tilfælde i danske aviser og da som fx forkortelsen *R.* På den måde kommer danske dødsannoncer til at virke næsten sagtmodige i forhold til tyske, hvor man ser en langt større forekomst af og variation i ordner, og hvor man skriver dem helt ud: *Ehren und Devotionsdame des Souveränen Malteser-Ritter-Ordens eller Träger des Verdienstkreuzes 1. klasse des Verdienstordens der Bundesrepublik Deutschland*.

Grever og baroner – og dødsannoncen som politisk spejlbillede

Et særligt tysk fænomen er dødsannoncer for adelige som fx en *Prinzessin*, *Gräfin*, *Freiherr*, *Reichsgraf* eller *Vicomtesse*. Disse dødsannoncer er næsten altid store, og de får læseren til at tænke på de gamle epitafer i kirkerne.

Politik har normalt ingen plads i dødsannoncer – hvis man altså nøjes med at se på de danske og sydtyske aviser. Et andet billede får man, hvis man ser på den østtyske *Neues Deutschland*. Her bruger man stadig titler fra DDR-tiden som for eksempel *Genosse* eller *Kämpferin gegen den Faschismus*. At DDR nok er død, men at ånden stadig lever, kan man se, når det fx er *Bo die Linke*, der underskriver dødsannoncen.

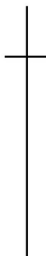
Tyske pårørende har altså en tendens til at ville fremhæve den sociale status i deres dødsannoncer, mens danskerne her er mere tilbageholdende. Man kan se det som et udtryk for en konservativ holdning at tilføje titel og erhverv, og den synsvinkel bekræftes ved at se på, hvordan brugen fordeler sig mellem de danske aviser: i *Berlingske Tidende* og *Jyllands Posten*, som begge har en vis konservativ holdning, er ¼ af dødsannoncerne forsynet med afdødes titel og erhverv, mens man i *Politiken* kun ser knap 1/5. Sammenholder man det med afspejlingen af den socialistiske lighedstanke gemt i de gamle DDR-titler i *Neues Deutschland*, kan man pludselig se en lighed mellem dansk og tysk midt i forskellen: det sociale aspekt afspejler sig i dødsannoncerne på tværs af landegrænser og regioner.

Religionens indflydelse

Reformationen kom til at præge den nordlige del af Tyskland og Danmark med protestantismen, mens Sydtyskland forblev katolsk. Forskellene i tro og livssyn eksisterer stadig og rækker helt ind i dødsannoncerne. Man kan nemlig trække en linje mellem de

danske aviser og *Neues Deutschland* på den ene side og de sydtyske aviser på den anden. Religiøse udtryk kan være henvisninger til katolske ceremonier af forskellig art som fx *Seelenmesse* og *Requiem*, eller man kan møde en henvisning til Gud som den, der har hentet afdøde til sig: *Gott, der Herr, hat Renate Y. zu sich in die Ewigkeit gerufen*.

Hvis man ser på alle religiøse udtryk i dødsannoncerne, så viser det sig, at af de danske aviser og *Neues Deutschland* er det kun *Berlingske Tidende*, der har et par enkelte eksempler på religiøse udtryk, mens de to sydtyske aviser har knap en femtedel. Der er altså her en væsentlig forskel på avisernes dødsannoncer – ikke nationalt, men regionalt

Aus Gottes Hand empfing ich mein Leben,
unter Gottes Hand gestaltete ich mein Leben,
in Gottes Hand gebe ich mein Leben zurück.
Augustinus

Rudolf Hagen

* 1.2.1921 † 11.9.2010

Der Herr über Leben und Tod nahm heute meinen lieben Mann zu sich in seinen ewigen Frieden. Er starb nach einem in Gott erfüllten christlichen Leben.

In Liebe und Dankbarkeit nehme ich Abschied. Er bleibt für mich unvergessen.

In tiefer Trauer
Dr. Ursula Hagen-Quatram

45478 Mülheim an der Ruhr, Jakobstraße 39

Das Seelenamt wird gehalten am Freitag, dem 17. September 2010 um 8.00 Uhr in der Kirche St. Michael in Mülheim-Speldorf, Schumannstraße.

Die Trauerfeier mit anschließender Beerdigung findet am selben Tag um 10.00 Uhr auf dem Alten Friedhof in Duisburg-Neudorf, Sternbuschweg 295, statt.

En katolsk dødsannonce fra Rheinische Post med Seelenamt og Augustin-citat, i det hele taget kristelig sprogbrug. Desuden de to formler In Liebe und Dankbarkeit og In tiefer Trauer.

Hvordan underskrives dødsannoncerne?

I undersøgelsen var der en tydelig forskel mellem danske og tyske døds-

annoncer, der bestod i, at danske pårørende for det meste vælger kun at underskrive sig med fornavn, mens de tyske voksne pårørende næsten altid underskriver sig med både fornavn og efternavn. Kun fx børnebørn og oldebørn står opført med deres fornavne.

Den tyske tendens til at anvende titler (jf. ovenfor) kan man også se i underskrifterne: det kan fx dreje sig om *Dr. Franz F. und Frau Irena mit Heike und Sofie*. Denne måde at underskrive sig på er med til at give dødsannoncen et "tungt" udtryk, når der er seks forskellige ægtepar med børn, der underskriver sig sådan.

I danske dødsannoncer anvender de pårørende slet ikke deres titler, og de små, kompakte blokke, der består af lutter fornavne – måske suppleret af *og børnebørn og lille Kylling* – er med til at give danske dødsannoncer et langt mere uhøjtideligt og enkelt udtryk end de tyske.

Der er grundlæggende fællestræk ved danske og tyske dødsannoncer, men der er også væsentlige forskelle. Vores undersøgelse har vist, at så snart man bevæger sig ind over den sorte rand om danske og tyske dødsannoncer, så åbner en verden af både ligheder og forskelle sig, og også at det ikke så meget er den fysiske landegrænse mellem kulturerne og de forskelle i sprogenes form og struktur, der i visse tilfælde giver en tysk pårørende mulighed for at udtrykke sig mere nuanceret end en dansk, der adskiller. Det er i langt højere grad et spørgsmål om at se de to landes dødsannoncer som regionsproglige udtryk, der er præget

af den enkelte avis, socialt tilhørsforhold, religion, historiske forhold og endda politik – forhold, der afgør, hvordan de pårørende vælger at formulere deres dødsannonce. På den måde spejles horisontale og vertikale "grænser", som findes ikke bare mellem, men også internt i kulturerne.

Kun på ét sted – nemlig der, hvor de pårørende skal formidle det centrale budskab – synes grænserne mellem kulturerne nærmest at være ophævet: man mister mælet og væl-

ger en forskønnende term, hvis ikke man helt undgår det centrale ord: *død*.

*Lene Petersen (f. 1951)
cand.mag. i tysk
forfatter til specialet Danske og tyske
dødsannoncer i kontrastivt perspektiv*

*Ken Farø (f. 1972)
adjunkt i tysk, ph.d.
Institut for Engelsk, Germansk og Ro-
mansk
Københavns Universitet*

mål+mæle

Mål og Mæle
ISSN 0106-567X

Redaktion:
Carsten Elbro (Sprogligheder), Erik Hansen,
Jørn Lund, Ken Farø, Kasper Boye

Typografisk design: Henrik Birkvig

Skrift: FF Olsen

Ekspedition og produktion:
Grafisk Trykcenter A/S
Niels Lambertsens Vej 6
6705 Esbjerg Ø
Telefon 76 109 110
E-post: an@gte.dk

Mål og Mæle udkommer 4 gange om året, og abonnementsprisen er 215,00 kr. pr. årgang. Man kan tegne abonnement ved at skrive eller ringe til Grafisk Trykcenter. Hertil henvender man sig også om adresseforandring eller fejl ved bladets levering. Eftertryk af tekst og illustrationer er tilladt når kilden angives.

Spørgsmål til læserbrevkassen samt manuskripter til Mål og Mæle sendes til:

Carsten Elbro,
Institut for Nordiske Studier og
Sprogvidenskab, Københavns Universitet,
Njalsgade 120, København S

eller som elektronisk post til ce@hum.ku.dk

Hjemmeside: www.maalogmaele.dk

Svar på bagsidens dialektale dippeutquiz

1. Drit (/i/om) drat
 'i små flokke eller portioner, tilfældigt fordelt med hensyn til tid og sted'; eksempel: *de kom drit i drat* (Sydfyn)
2. Gnisgnas
 'harpiks fra kirsebærræser' (omdannelse af *kirseglas, kisglas*) (Møn)
3. Jigjag(geri)
 'bras, dårligt udført arbejde'; eksempel: *det er noget jigjag* (Langeland)
4. Jimjam/jinkjank/jipjap/jisjas
 'sludder, vrøvl'; eksempel: *jeg gad ikke høre på hans jimjam* ('Tåsinge')
5. Klimmer og klammer
 'stærk, larmende lyd'; eksempel: *men da Slagelse-kirker blev bygget, kunne han (trolden) ikke udholde at bo der længer for klimmer og klammer, som deres klokker altid gjorde* (Syd-vestsjælland)
6. Klisk-klask
 'om radden tang, når den sætter sig i garnene' (Nordsjælland)
7. Klitklæt
 1. 'kortspil for børn', 2. 'harpiks fra kirsebærræser' (omdannelse af *kirseglas, kisglas*); 3. *slå klitklæt* 'slå smut'; 4. *komme klitklæt* 'komme spredt, ikke på en gang'
8. Krible og krable
 'om synet, lyden eller følelsen af mange små-dyr, der kravler eller løber rundt'; eksempel: *det kribler og krabler over det hele* (Vestfyn)
9. Krilre og kralre
 'forårsage eller føle en kildrende kløe på huden eller kroppen'; eksempel: *det krilrer og kralrer på min ryg* (Vestlolland)
10. Krims-krams
 1. 'blandet mængde af småting, især om noget værdiløst, ubrugeligt eller ubetydeligt'; eksempel: *ja, der var jo da søstjerner og vand-mænd og krabber og alt det krims-krams der, at vi skal have ud (af trawlet)* (Langeland); 2. 'ulæseligt, sjusket skriveri'

Korrektur

Af Anne Marie Køllgaard

"På rejsen kredser vi ekstra om dig med luksuskaffe, god forplejning, tæpper og puder", stod der i en annonce fra et selskab, der kalder sig DSB1' (med apostrof, der vistnok skal gøre 1-tallet til et ordenstal), i *Ud og Se* fra april 2010. Man ser det for sig – DSB-personale, der cirkler omkring den sagesløse passager, der endda har betalt betydeligt mere end nødvendigt for rejsen, der i dette tilfælde varer hele tre timer uden stop. At det engang hed *kræse [op] for nogen*, husker kun få. Dagbladet *Information* holdt sig i samme periode heller ikke tilbage: "... for at undgå denne faldgruppe anbefaler vi ..." stod der i avisens annoncer i andre dagblade, naturligvis med opfordring til at tegne abonnement. Jeg har nu glemt, hvilket kollektivt fald man skulle kunne undgå ved at læse den pågældende avis. At det hedder at **afbilde noget** og derved frembringe et **afbillede**, giver også ofte anledning til fejl. Dette blev demonstreret af *Ud og Se* i november 2010.

Disse fejl er nu såre almindelige også i tilfælde, hvor man ikke ligefrem har betalt for at få sin brøler på tryk i en annonce, ligesom der er andre fejl, jeg som efterhånden erhvervsskadet korrekturlæser bemærker igen og igen, både i pressen og i manuskripter forelagt til gennemgang. *Politikens* Læsernes Redak-

tør udviste stor humor, da han i sin lørdagsspalte behandlede fænomenet stavefejl og allerede i overskriften understregede, at "det må man vende sig til af se".

De to små ord *af* og *at* forveksles ustandseligt og må rubriceres under slåfejl. At der ofte kommer et -s på navne, hvor der ikke er tale om ejefald, "Søren Hansens havde en bondegård", må også skyldes, at fingrene går deres egne veje på tastaturet; det kan selvfølgelig også være, fordi en s-genitiv skulle rettes til en anden form, og så glemte man at fjerne det lille s. (Godt råd i parentes: fjern det uønskede, inden det ønskede tilføjes!).

Forvekslelige ord og udtryk

Mange udtryk forvanskes i let eller svær grad, ofte fordi deres oprindelse ikke er kendt, eller måske fordi man aldrig har hørt deres rette form. "Det ses med al tydelighed, at ..." – hvilken tydelighed? "At stille spørgsmålstegn" er nu næppe til at udrydde, selv om det er en hybrid (se *Mål og Mæle* 33. årgang nr. 3). At det er svært at skelne mellem **værges sig imod** [at] **noget** [bliver gjort mod en selv] og **vægre sig ved** [selv at gøre] **noget**, blev demonstreret i radioen af en uheldig, nu tidligere borgmester. Med engelsk i bagagen er jeg voldsomt generet af, at mange siger eller skriver "kære

sig om noget/nogen" – den engelske påvirkning er indlysende, men det er klart, at brugeren slet ikke tænker på det juridiske udtryk *kære*, der til gengæld ofte bruges i flæng med *appellere* til irritation for jurakyndige. At "... kære sig for nogen ..." hørte jeg for nylig (nov. 2010) brugt af en hurtigsnakkende tv-vært. Her slår også den engelske præposition igennem.

Bestemte ord giver igen og igen problemer. "Yderlige, hvor der helt klart menes *yderligere*, ses tit – måske fordi man ikke plejer at være omhyggelig med sine endelser i talt sprog? Det samme gælder det ofte manglende adverbielle -t: "Det er relativt almindeligt ... ", hvor dette -t ikke kan udelades. Til gengæld ses i omhyggeligt redigerede tekster, hvor man helt tydeligt har været klar over, hvad adverbier er for noget, *samtidigt*, *stadigt* og *knap*t, hvor *Retskrivningsordbogen* i alle tre tilfælde angiver et ægte adverbium, uden -t, med en betydningsdefinition, som man – også som korrekturlæser – stadigt (!) må huske på. Jeg kan blive helt bedrøvet over at skulle fjerne disse -t'er, når skribent/redaktør nu har gjort sig den umage faktisk at identificere adverbiet. "De ignorer" og "de interesser" i nutid er også almindelige fejl – igen måske slåfejl eller forårsaget af manglende omhu i udtalen?

Sær- eller sammenskrivning

"Et eller to ord?" er en kategori, der også leverer mange formelle fejl (se *Mål og Mæle*, årgang 29 nr. 1). Det hedder jo "Lige så snart de havde købt hus, gik søsteren hen og gjorde ligeså" – det skulle være enkelt, men

der tages ustandseligt fejl. I dette tilfælde mistænker jeg et stavekontrolsystem for at være skyld i miseren. Fejl af typen "stavekontrol system" og "retskrivnings ordbog" orker jeg slet ikke at nævne, ej heller *ligge/lægge*, *hængte/hang*, *springe/sprænge*, *hans/sin*, *hendes/sin* osv. – men de er jo utallige såsom sand og uden måde, som der står i salmen.

Klassikeren *inden/uden/over/oven/neden for* og tilsvarende i et eller to ord kan stort set ingen håndtere korrekt – selv i velredigerede tekster ses vilkårlig praksis, også i enkle tilfælde, hvor det er let at se, om der kommer en styrelse efter eller ej. "Huset, som de boede over for, blev solgt til hans søster", eller: "Huset, de boede over for, ..." er naturligvis sværere at gennemskue, men det er dog ikke umuligt. Imidlertid tror jeg, det slag er tabt; allerede inden jeg hørte på jungletrommerne (jeg arbejder ikke med øresnegl), at reglen om samskrivning hhv. adskillelse vist bliver fjernet i næste udgave af *Retskrivningsordbogen*, var jeg tilhænger af en ophævelse af reglen – mod de vejrmøller slås man forgæves. Og differentieringen har vist kun betydning, når en tekst skal læses højt (min teori).

Konstruktioner af typen *gas- og vandmester* er også svære at håndtere – "hvor skal bindestregen være?" – det modsatte tilfælde er *narkotika-handel og -misbrug*, hvor bindestregen skifter plads, fordi den står i stedet for det udeladte. Ofte er forvirringen stor, og man ser endda eksempler som "forhandler af radio og- tv" og "vært- og værtinde bød velkommen".

Sætningsanalyse

Er man ikke stiv i sætningsanalyse, kan der opstå konstruktioner som "Han købte mel, gryn, sukker og betalte for sin lottokupon", hvor opremsningskommaet glemmes, fordi man ikke ser, at de to verbaler er sideordnede. Eksemplet skulle dog være let at gennemskue (det kan anbefales som det første at finde de sideordnende bindeord og dernæst fastslå, hvad de sideordner). Ved den metode ville det her afsløres, at der mangler et og i opremsningen, mens det forhåndenværende og sideordner de to verbaler. Der er også næsten altid problemer med anvendelsen af *som om*: "Det virker som om, at man slet ikke har forstået konstruktionen" – endsige slået op i *Håndbog i Nudansk*, hvor det korrekte forklares ganske enkelt.

Komma

Som stædig tilhænger af det traditionelle, grammatiske komma sat både før og efter ledsætning må jeg rapportere – næsten uden malice – at efter min erfaring er det komma, der oftest glemmes, kommaet *efter* ledsætning. Har skribenten besluttet sig for at benytte det klassiske komma med komma foran ledsætning, glemmes dette til gengæld ofte, hvis den vante markør – relativpronomen, udsagnsbindeord – helt efter reglerne er udeladt: "Huset de boede i, blev solgt", "Han sagde huset de havde boet i, var blevet solgt".

Jeg deltog i studietiden i et kursus med den mundrette betegnelse "Understanding how English sentences are put together", hvor vi lærte at

splitte sætninger ad i deres bestanddele, helt ned til det enkelte ord, og optegne dem i skemaform som træer – det har jeg haft umådelig stor gavn af siden hen, idet metoden fungerer lige så godt anvendt på danske sætninger. For en, der var opdraget med det ellers udmærkede, men nu ofte hånede kryds-og-bolle-system, var det en uvant måde at angribe analysen på, men altså yderst nyttig. Anbefales!

Fremmedsprog

I videnskabelige udgivelser støder jeg på alle ovennævnte problemer, men naturligvis også på nogle mere raffinerede typer, ofte i forbindelse med (engang) almindeligt kendte fremmedsprog. Forkortelsen "et. al." ses i mange litteraturhenvisninger, og den tyske kasserollebøjning er ukendt land for mange – også en del unge historikere, der skriver om 1939-45 eller den kolde krig. At det hedder "Der blaue Reiter", men "Blauer Reiter", hvis den bestemte artikel mangler, er tilsyneladende for viderekomme. Politiken har nærmest skabt en klassiker i genren ved foreløbig tre gange i løbet af en ret kort periode at kolportere "Die dumme Dänen", i et tilfælde med store typer under et halvsides foto af professor Per Øhrgaard! Artiklen handlede bl.a. om danskernes manglende tyskkundskaber. Det er også en fejlkilde, at fransk opererer med navneord i to køn, og at efterstillet tillægsord skal rette sig derefter. Ligeledes, at accenten over e kan "vende begge veje" på det smukke franske sprog. Den må ofte vendes om. Med den nutidige indstilling til at sætte sig ind i "vanskelige"

fremmedsprog bliver dette næppe anderledes, sukker den gråhårede korrekturlæser.

Korrekturlæseren

Efter 17 år med den røde pen bliver jeg nu og da spurgt, hvad der skal til for at kunne læse korrektur. Jeg synes selv, det er såre enkelt: Man skal interessere sig for sproget, stavningen, sætningsanalysen og dermed tegnsætningen, og må meget gerne være optaget af ordenes etymologi og helt enkelt af, hvad de betyder (så man f.eks. ikke godtager *selvlærd* for *autodidakt*). Ved fremmede sprog gælder det tilsvarende. Så skal man være tålmodig, disciplineret og især veloplagt og finde ud af en passende arbejdsrytme – det nytter ikke noget at ville starte tidligt om morgenen, hvis man er B-menneske; man skal være frisk, når man begynder, og der skal indlægges pauser, egentlig ganske som når man læser op til en eksamen og skal spare på hovedet, så at sige. En sund skepsis over for det

forelagte, og at tillade sig fornemmelsen af en lille sejr, når noget mistænkeligt viser sig at være forkert, fremmer sagen; der må gerne gå lidt sport i det. Og korrekturlæseren er en ensom ulv – hun kan godt hyle begejstret, da ingen alligevel hører det.

Endelig videregiver jeg gerne et par staldfiduser: Jeg bruger en lille plastiklineal, der akkurat passer til spaltebredden på et A4-ark; den lægger jeg under den aktuelle linje og flytter den først, når linjen er læst færdig. Og så er jeg ekstra opmærksom nederst på siden, hvor man ellers let i utålmodighed kan komme til at vende blad hurtigt og derved overse noget. Men alle knep gælder naturligvis – (jeg sværger, at denne er autentisk, men jeg husker desværre ikke, hvorfra jeg har den). Uha – nu må det jo ikke blive opskønt (fra en nylig læst doktordisputats), så vi må hellere slutte her.

Anne Marie Køllgaard (f. 1947)
Bibliotekar, cand.ling.merc.

Dippedutter og duppeditter

Af Kasper Boye

Dippedut eller *duppedit*, hvad siger du? Jeg vil æde en *duppedit* på, at du siger *dippedut* – i hvert fald for det meste. Det gør de fleste. KorpusDK (<http://ordnet.dk/korpusdk/>), en elektronisk tekstsamling bestående af ca. 56 mio. ord, har 23 forekomster af *dippedut* mod kun 3 af *duppedit*. Man kunne mene, at det er hip som hap, om man siger det ene eller det andet, for de to former er synonymer. Begge betegner ifølge *Den Danske Ordbog* en "lille genstand som man har svært ved at karakterisere nærmere, og som man ikke kender eller kan huske navnet på". Man kan ikke imidlertid ikke mene, at det er hap som hip.

Dippedutter.

I lyset af denne observation bliver det interessant, at vi har både *dippedutter* og *duppeditter*. Går man sproghistorisk til sagen, bliver det rigtig spændende, for overraskende nok er det tilsyneladende den mindst hyppige form, *duppedit*, der er den oprindelige form. Den er sandsynligvis en forvanskning af *dup* eller en fordanskning af fransk *tout-petit* ('helt lille'). Det kunne altså tyde på, at der er en sprogforandring i gang: Efter satsætningen af *duppedit* er vi på et tidspunkt begyndt at bytte om på den høje, rundede bagtungevokal *u* og den høje, urundede fortungevokal *i*, og den resulterende form, *dippedut*, har siden været i gang med at fortrænge sit ophav.

Hvordan kan det være? Hvorfor ditten er folk kommet på den idé at bytte om på *i* og *u*, og hvorfor datten har idéen vundet så stor tilslutning?

Klingklang

Svaret har at gøre med eufoni, lydlig æstetik. Se her: Plutos plageånder hedder *Chip* og *Chap*, ikke *Chap* og *Chip*; Mickeys hedder *Mik* og *Mak*, ikke *Mak* og *Mik*; og Pipi Langstrømpes *Kling* og *Klang*, ikke *Klang* og *Kling*. En af Agent 007's mange plageånder, manden med den gyldne pistols lille assistentskurk, hedder *Nick Nack*, ikke *Nack Nick*; og Anders' tre af slagsen hedder *Rip*, *Rap* og *Rup*, ikke f.eks. *Rap*, *Rup* og *Rip*.

andre vokaler kun skulle virke, når vokalerne omgivelser er identiske.

Mål og Mæle

Der kan spores en række tilsvarende tilbøjeligheder. En af disse gælder for to- eller flerleddede forbindelser, hvor de enkelte led udelukkende adskiller sig ved, om der er en initial konsonant eller ej. Her er der en klar tendens til at sætte leddet uden initial konsonant først. Vi siger f.eks. *okker gokker gummiklokker, erle-perle, ikke-nikke-nambo* og *ælle-bælle*, og Cæsar sang *ali bali*, ikke *bali ali*. Tendensen er udpræget i troldeverdenen. Den lille norske trolde hedder *Olle Bolle*, ikke *Bolle Olle*, og *Ylle* nævnes altid før *Dylle* og *Dolle*.

Der er også en klar tilbøjelighed til at sætte korte led før lange. Det vrirler med *Sven-Erik'er*, *Karen-Margrethe'r* og *Lis-Marie'r*, hvorimod der næppe er mange, der hedder *Erik-Sven*, *Margrethe-Karen* eller *Marie-Lis*. Der er næppe heller mange, der ville købe nips (naps) i *Kande* og *Kop* eller idéer i *Idé* og *Bog*. *Gøg* og *Gokke* var aldrig slået igennem som *Gokke* og *Gøg*, og hvis nærværende skrift havde heddet *Mæle* og *Mål*, ville du med garanti ikke have fundet det interessant nok til at kigge i, endsige abonnere på. Tilbøjeligheden kan være medskyldig i, at vi – utro mod Wessels digt om smeden og bageren – undertiden taler om *at rette smed* for *bager* i stedet for *at rette bager* for *smed* (se Erik Hansens sprogligheds-svar i første årgang af *Mål og Mæle*, nr. 2, side 2-3), men Wessel har faktisk formen *for smed* *at rette bager*, der er helt i overensstemmelse med

tilbøjeligheden uden at tage livet af smeden.

Endvidere kunne man overveje, om der er en tilbøjelighed til at sætte høje vokaler før lave. Det hedder *bu* og *bæ*, *ny* og *næ*, og *gynggang*, hvor der i alle tilfælde er en høj vokal i det første led og en lavere i det andet. På den anden side hedder det *babu*, skønt alle, der har lyttet rigtigt efter, ved, at ambulancer, brand- og politibiler siger *buba*. Hvis der er en tilbøjelighed, gælder den slet ikke for de sidste to led i tre-leddede forbindelser, for i sådanne forbindelser dominerer rækkefølgen høj-lav-høj, især *i-a-u*. Vi nævner *Rap* før *Rup*, *bam* før *bum*, *gaffen* før *guffen* og *paf* før *puf*, og vi bøjer *binde-bandt-bundet*, *finde-fandt-fundet*, *vinde-vandt-vundet*. Vi siger også *bam* før *busse*, *snap* før *snude*, *rask* før *ruskende* og *tap* før *tønde*, men her kan man ikke udelukke, at tilbøjeligheden til at sætte korte led før lange i hvert fald delvis har neutraliseret de tilbøjeligheder, der påvirker vokalrækkefølge.

Taktik

Også andre hensyn kan neutralisere de ovenfor nævnte tilbøjeligheder. Når *Dylle* nævnes før *Dolle*, skyldes det rimhensyn. I linjen *Ylle, Dylle, Dolle* er det netop kun det sidste navn, der rimer på det sidste ord i rimets næste linje: *tre små lodne trolde*. Derfor kan rækkefølgen af *Dylle* og *Dolle* dårligt tjene som argument for hypotesen om en tilbøjelighed til at sætte høje vokaler før lave. Tilsvarende er *svinser* og *svanser* strengt taget et skidt eksempel på tilbøjeligheden til at sætte *i* før andre

vokaler, for linjen fra sangen om nissen og rotterne hedder retteligen og *de svinser, og de svanser*, og den skal rime både på foregående linjes *men rotterne de hopper, og de danser* og på efterfølgende linjes *de kikker efter grøden, og de standser*.

Et andet neutraliserende hensyn går på indholdet. *Fy* og *Bi* kan ikke tages til indtægt for en tilbøjelighed til at sætte rundede vokaler før urundede, for navnene står for *Fyrtårnet* og *Bivognen*, af hvilke det sidstnævnte klart betegner en bisag og således naturligt nævnes efter den hovedsag, det forudsætter.

Mere generelt er vores forkærlighed for visse lydforbindelser underlagt hensynet til forståelighed og dermed til de nedarvede sproglige konventioner, vi trækker på, når vi henvender os til andre. Når vi kan lege med *duppeditter* og gøre dem til *dippedutter*, er det, fordi den præcise forståelse af, hvad vi mener, ikke er vigtig. Begge ord har som nævnt et vagt betydningsindhold: Vi bruger dem netop, når vi ikke kan eller ikke ønsker at være præcise. Når vi derimod ønsker at vække præcis betydningsindholdet 'taktik' – i modsætning til f.eks. 'strategi' – er der ikke plads til leg og narrestreger. Så må vi sige *taktik*. En misforståelse kan have fatale konsekvenser i disse tider. *Tik-tak* går ikke.

Snip-snap-snude

Så er den fortælling ude. Men *tip-tap-tønde*, så kan en ny begynde. Hvis du, tålmodige læser, kan finde flere gode eksempler – eller modeksempler – på tilbøjeligheden til at sætte *i* før andre vokaler, så send dem gerne til undertegnede på kabo@hum.ku.dk. Indsend også gerne eksempler og modeksempler på andre af de tilbøjeligheder, der er nævnt ovenfor – eller på tilbøjeligheder, der ikke er nævnt. Hvis der kommer en interessant samling ud af det, bringer vi den ved en senere lejlighed – her i *Mål og Mæle*.

Kasper Boye (f. 1972)

Ph.d., lektorvikar ved Sprogforandringscenteret, Københavns Universitet

Svar på diminutivquizzen fra 33:3

Det var bestemt ikke nogen nem quiz, vi præsenterede i sidste nummer. Det vidste vi godt; det skal heller ikke altid være let. I flere tilfælde var der mere end én svarmulighed. Vi bringer her svarene og nogle kommentarer til dem. Der skal nok være noget at diskutere og indvende; det tager vi til den tid. Lad os nu se på vores (og til dels læsernes) svar.

Spørgsmål 1: Et gyldigt svar på dansk konges elskerinde er **Dyveke** Sigbrittsdatter, Christian II.s frille. Hun var fra Amsterdam, og hendes diminuerede fornavn betyder "Lille due". En anden mulighed er **Støvlet-Katrine**, som havde et ureglementeret forhold til Christian VII. Sit tilnavn fik hun, fordi hendes mor var skomager, og hun hjalp med at bringe varerne ud, herunder altså *støvletter*, som er mindre end normale støvler er det.

Spørgsmål 2, der drejede sig om en (syd)tyisk basismadvarer, har også flere svarmuligheder indbygget. I hvert fald er både **Spätzle**, som er en art æggenudler, og **Knödel**, kartoffel- eller brødboller, gode bud.

Svaret på **spørgsmål 3**, *venetiansk kanalbåd*, er ikke det oplagte gondol, som ikke er nogen diminutiv. Det er derimod **vaporetto**, som direkte oversat er en "lille damper".

Spørgsmål 4: En lille cigar kunne de fleste klare. Det er selvfølgelig en **cigarillo**. Pudsigt nok betyder selvsamme ord på spansk 'cigaret', en anden, nemlig fransk diminutivform af cigar.

Spørgsmål 5: Den brasilianske fodboldspiller Ronaldo de Assis Moreira har siden sine sene teenageår båret kaldenavnet **Ronaldinho**, *Mini-Ronaldo*, som er motiveret af en dengang ringe højde.

Svaret på **spørgsmål 6**, som handlede om den nederlandske form for et lille øjeblik, er **momentje**.

Spørgsmål 7: Det rigtige svar på lille barn på italiensk er jo nok en velkendt glose, hvis man kender 25 italienske ord: **bambino**, som også er betegnelsen for jesusbarnet.

Tyskschweizerne siger **Hündli** for en lille hund, som var emnet for **spørgsmål 8**.

Spørgsmål 9 gik på det tyske navn for Den tapre skrædder. Svaret er **Das tapfere Schneiderlein**. Læg mærke til, at personbetegnelsen bliver neutrum med diminutivsuffix, hvor det ellers er maskulinum.

Spørgsmål 10 Den diminutiviske lille Andeby-skurk er dværgen **Puslingen**, ofte set liggende i en barnevogn med en rangle og kyse, men med en skarp-ladt revolver under dynen.

Spørgsmål 11 Svaret på lille sværd er **gladiolus**, også kaldet **sværdlilje**.

Der er flere gyldige svar på **spørgsmål 12**, der spurgte til et musikinstrument. **Kastagnetter** er et af dem, som oprindeligt er

en spansk diminutiv af, ja **kastanje**. Et andet er **spinet**, et historisk tangentinstrument i stil med et cembalo.

Gladiolus

Ordet er sammensat af italiensk *spina* ('torn') + en diminutiv. Det er motiveret af, at strengene aktiveres af en lille tap, der kunne ligne en torn.

Spørgsmål 13 Den lille bog, der her sigtedes til, og som blev hjulpet gevaldigt på vej med synonymet "opratekst", er naturligvis en **libretto**.

Spørgsmål 14 Det er måske lidt voldsomt at antyde, at **møgunge** og **rolling** er synonymer, men det var så tæt, vi kunne komme med de daværende rammer.

Spørgsmål 15 En lille svømmefugl kan bl.a. være en **ælling**.

Spørgsmål 16: En diminutiv for *bryst* er **babse**, en i praksis sjældent brugt men selvfølgelig grammatisk mulig entalsform af det mere gængse **babser**. Suffikset *-se* er ikke længere produktivt, men det indgår i dannelser som *vovse*, *vovse*, *mandse*, *dengse* og *bebse*, uden undtagelse uformelle ord. En (muligvis) vittig hund har foreslået *gajol*, og det er naturligvis semantisk nogenlunde dækkende, men det er ingen diminutivform.

Spørgsmål 17 Svaret på *fransk diminutiv af Anna* er **Annette**.

Spørgsmål 18: Svaret på *meget lille beløb* er **skilling**.

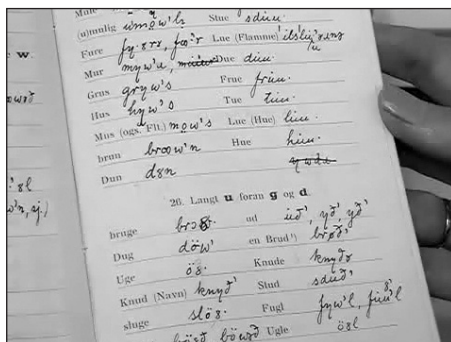
Spørgsmål 19: Poulette er det rigtige svar på *fransk mini-kylling*. Poule er en høne.

Spørgsmål 20: Ordet **casino** er (oprindeligt) en italiensk diminutiv af *casa* 'hus'.

Dialektal dippedutquiz

Ømålsordbogen er en ordbog over dialekterne på de danske øer (bortset fra Bornholm og de jyske). Den har en række dippedutforbindelser (jf. artiklen side 25). Nedenfor bringer vi et udvalg (med tak for tilvejebringelsen til Karen Margrethe Pedersen fra Nordisk Forskningsinstitut, Københavns Universitet). Kan du gætte, hvad de betyder – bare omtrent? De rigtige betydninger er beskrevet på side 25.

1. *Drit (i/om) drat*
2. *Gnisgnas*
3. *Jigjag(geri)*
4. *Jimjam/jinkjank/jipjap/jisjas*
5. *Klimmer og klammer*
6. *Klisk-klask*
7. *Klitklat*
8. *Krible og krable*
9. *Krilre og kralre*
10. *Krims-krams*

Mål og Mæle får ny adresse

Fra og med årgang 2011 flytter ekspedition og abonnement til:

Studenterafdelingen
 Det Humanistiske Fakultet
 Københavns Universitet
 Njalsgade 80
 2300 København S
 Telefon 35 32 91 45
 e-post: maalogmaele@hum.ku.dk